

УДК 911.3:20

ФОРМУВАННЯ ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ І ПАЛОМНИЦТВА

Андрій Ковальчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Дорошенка, 41, м. Львів 79000 Україна, тел.: (032)239-46-03
E-mail: kaftour@ukr.net*

Проаналізовано особливості вживання та тлумачення ряду термінів релігійно-паломницького туризму, зокрема таких, як «релігійний туризм», «паломництво», «релігійно-туристичний об'єкт», «паломницький об'єкт».

Ключові слова: релігійний туризм, паломництво, релігійно-туристичний об'єкт, релігійно-туристичні ресурси

Паломництво і релігійний туризм є складовою частиною як релігійної, так і туристичної діяльності людства. В основі паломництва і релігійного туризму лежать подорожі до релігійних об'єктів: чудотворних ікон, мощей святих і могил видатних релігійних діячів, місць їх релігійної діяльності, монастирів і культових споруд із вагомим історичним та сучасним духовно-культурним значенням, природних об'єктів (джерел і криниць, печер, гаїв, окремих дерев та ін.), пов'язаних із діяльністю Богородиці чи Святих чи іншою релігійною діяльністю. Часто такі об'єкти є територіально поєднані, що підсилює їх значення як релігійно-рекреаційних ресурсів. Деякі поселення (Єрусалим, Мекка, Рим та ін.) відомі найбільшими у світі концентраціями релігійних туристів і паломників.

У сучасній Україні розвиток релігійного туризму і паломництва пов'язані із рядом об'єктивних і суб'єктивних проблем. Дуже незначний доробок має науково-теоретична база, що вивчає паломництво і релігійний туризм. Передумовою успішного вирішення теоретико-методологічних проблем у вивченні паломництва і релігійного туризму є розробка понятійно-термінологічного апарату. У цій статті розглянемо поняття трьох ключових термінів, що вживаються у релігійно-паломницькій діяльності: «релігійний туризм», «паломництво» і «релігійно-туристичний об'єкт».

Досить часто можна зіткнутися із тим явищем, що терміни «паломництво» (чи «пілігримство», «прочанство» – див. нижче) і «релігійний туризм» вживаються некоректно. У релігійній і релігієзнавчій літературі ці терміни як правило замінюються єдиним терміном «паломництво» (чи «пілігримство» або «прочанство»), у

літературі про туристичну діяльність – часто єдиним терміном «релігійний туризм» [1, с.94-99].

Ми вважаю, що значення слів «паломництво» і «релігійний туризм» не є тожним, ці терміни не замінюють, а скоріше *доповнюють* один одного. Спробуємо довести своє твердження.

Оскільки і релігійний туризм, і паломництво як явища означають подорож, причому подорож туристичну, то нормативно-правове визначення і паломництва, і релігійного туризму як явища має будуватися за наступними принциповими для туризмознавства ствердженнями:

- подорож як рекреаційна діяльність, що може сприяти духовному оздоровленню, пізнавальній активності і насиченню туристичними враженнями подорожуючого;
- подорож досить тривала (понад 24 години), без оплачуваної діяльності із зобов'язанням залишити країну або місце перебування у зазначений термін і повернутися до місця свого постійного проживання;
- подорож до релігійних об'єктів, що належать певній конфесії, або є надбанням всього суспільства (держави).

Якщо подорож триває менше як 24 години, то і в релігійному туризмі, і в паломництві виділяються їхні екскурсійні форми (див. таблицю).

Спільні ознаки екскурсійної форми діяльності у паломництві та в релігійному туризмі (складено автором)

Тривалість подорожі	Релігійний туризм	Паломницький рух
більше доби	релігійні тури	паломницькі подорожі
менше доби	екскурсії до релігійних об'єктів	хресна хода, відпуст без ночівлі

Крім цих спільних ознак, між поняттями «релігійний туризм» і «паломництво» є суттєва відмінність.

Паломництво відрізняється від релігійного туризму за *метою* подорожі. Якщо турист (чи екскурсант) відвідує релігійний об'єкт як атрактивно-рекреаційне явище, що несе значну культурно-пізнавальну інформацію, то паломник не просто відвідує релігійний об'єкт із пізнавально-видовищною метою. Паломник ставить перед собою більш ширшу мету: він поклоняється святості релігійного об'єкта. Подорож паломника – це не просто туристична подорож: його меншою мірою, ніж туриста приваблюють туристичні зручності. Подорож паломника (паломництво) є одним із виявів його віри у догмати своєї релігії, свідченням його належності до певної релігії чи конфесії.

Справді, у реальному житті і паломник, і пересічний турист для досягнення своєї мети здійснюють подорож, причому подорож досить тривалу (більше 24 годин), без оплачуваної діяльності, із зобов'язанням залишити країну, або місце перебування у зазначений термін і повернутися до місця свого постійного проживання, що є принциповим для нормативно-правового визначення туризму. Обидва

– і паломник, і турист – відчують потребу у забезпеченні нічліжною базою, харчуванням, транспортом та іншими туристичними послугами, що сприяє розвитку індустрії туризму. Об'єктом кінцевої подорожі обидвох є релігійний об'єкт як рекреаційний ресурс, що може сприяти їх духовному оздоровленню, пізнавальній діяльності і насиченню туристичними враженнями. Тільки паломник розглядає свою подорож як вияв віри у догмати своєї релігії чи конфесії, до якої він себе відносить, мета ж пересічного туриста – «звичайна» туристична подорож, нехай навіть із відвідуванням релігійного об'єкта. Не завжди релігійний об'єкт, доступний для паломництва, може відвідуватися релігійним туристом. З іншої сторони, релігійні організації, що організують паломництво, не можуть організувати релігійні тури, оскільки не відповідають офіційним вимогам: не мають ліцензії, гарантійного фонду в банку, відповідної штатної структури тощо.

Тому враховуючи викладене, ми пропонуємо усю діяльність, пов'язану з організацією і проведенням подорожей, спрямованих на відвідування релігійних об'єктів об'єднати під одним терміном *«релігійно-паломницький туризм»*, або *«релігійний туризм і паломництво»*. Хоча є ще одна альтернатива: *«релігійно-пілігримський туризм»*, або *«релігійний туризм і пілігримство»*.

Термін «пілігримство» трансформувалася від ряду грецьких та латинських слів і словосполучень: «*perepidemos*» → «*perepagros*» → «*peregrinatio*» → «*peregrinus*» що дослівно означають відповідно: «чужоземець» → «той, хто перебуває за межами свого дому» → «побут поза своїм домом (краєм)» → «нерезидент». Отже первісні значення трансформованого терміну «пілігрим» не мали ніякого релігійного підтексту, а були пов'язані із подорожами загалом. І той факт, що зараз термін «пілігримство» означає подорожі саме із релігійною метою, чітко вказує на те, що протягом довгого періоду нашої історії подорожі із релігійною метою були якщо не єдиними, то найчисельнішими подорожами серед усіх подорожей загалом. Тому, вивчаючи історію пілігримства, ми вивчаємо історію розвитку не лише сучасної релігійної сфери, а й історію розвитку сучасного туризму, а більш ширше – історію розвитку міграційних рухів загалом [2].

Проте термін «пілігримство» у нашій державі не набув такого поширення, як термін «паломництво». І це пов'язано із історичною традицією вживання цих термінів: у тих країнах, де набуло значного поширення православ'я (Україна, Росія), переважно вживається термін «паломництво» (саме слово «паломник» походить від слова «пальма» – паломники, здійснюючи подорож у Палестину, обов'язково привозили додому гілочку пальми як символ вічного життя у християнстві). У католицьких країнах переважає трансформована з латинської мови назва «пілігримство». Отже відмінності у вживанні термінів «паломництво» і «пілігримство» мають швидше релігійно-політичні та мовно-територіальні мотиви, а не наукову потребу.

Крім того на позначення особи, яка здійснює подорож із релігійною метою, у різні часи вживалися та й вживаються зараз терміни: «прочанин», «странник», «богомалець», «каліка перехожий» та ряд інших. Є дві версії щодо походження

терміна «прочанин»: перша – від слова «прошкувати» (тобто: іти пішки, що було невід’ємним атрибутом паломництва); друга – від іменника «проща», що, своєю чергою, походить від дієслова «прощати» (гріхи). Терміни «богомалець» і «странник» походять, відповідно, від «молитися Богу» та «відвідувати чужі краї («стриани»)». Термін «каліка перехожий» не означав того, що всі паломники обов’язково повинні були мати фізичні чи духовні вади. Термін «каліка» походить від латинського слова «caligae», що означало особливий вид взуття, призначеного для тих, хто довго ходить пішки, а вже пізніше цей термін набув поширення у медицині. Проте терміни «прочанин», «странник», «богомалець», «каліка перехожий» вважаються анахронізмами і використовуються на загал надзвичайно рідко (за винятком терміна «прочанин»).

У деяких із своїх ранніх публікацій, присвячених темі із релігійно-паломницького туризму, автор цих рядків пропонував термін «прочанин» вживати на позначення особи, яка здійснює подорож із метою релігійного поклоніння у межах своєї країни/держави, а термін «паломник» – на позначення особи, яка, здійснюючи подорож із метою релігійного поклоніння, покидає межі своєї країни/держави, тобто здійснює міжнародну подорож. Як зазначалося вище, саме слово «паломник» походить від слова «пальма»: паломники, здійснюючи подорож у Палестину, обов’язково привозили додому гілочку пальми; прочани ж пальму додому не привозили, оскільки подорожували не в Палестину, а в межах Русі-України. Тобто прочани, «ідучи на прощу», не здійснювали міжнародної подорожі [3, с.9; 4, с.220 та ін.]. Аналізуючи ряд публікацій із релігійно-паломницького туризму, які були видані пізніше, ми можемо побачити, що пропонуваний варіант диференціації термінів прижився. Так, наприклад, З.П. Сапелкіна у своєму навчальному посібнику «Релігійний туризм» не лише повністю повторює дану пропозицію [5, с.19-20], а й використовує її у структурі своєї праці. Наприклад, у темі 3 названого посібника З.П. Сапелкіна окремо розглядає паломництво, тобто міжнародні поїздки, і прочанство – подорожі по українських святинях [5, с.46-69].

Оскільки релігійно-паломницький туризм є як туристичною, так і релігійною діяльністю людства, то, крім «просторових» термінів (термінів, пов’язаних із подоланням географічного простору), у його понятійно-термінологічний апарат повинні входити поняття і дефініції, запозичені власне з релігієзнавства. Зокрема, найбільш ключовими із них є: релігія, релігійний напрям, конфесія, релігійна організація тощо.

Під конкретною релігією дослідники розуміють більш чи менш систематизовану віру в існування надприродного єства, яке править долею світу, кожної спільноти і людини та на яке можна впливати молитвою, виконанням обрядів, жертвоприношенням, покутою чи дотриманням певних приписаних правил життя [6, с.126-127].

Залежно від особливостей віровчення, релігії поділяються на окремі релігійні напрями. Наприклад, в християнстві виділяються 4 напрями: православ’я, като-

лицизм, протестантизм і нехалкідонські (стародавні східні) православні церкви. Напрями, в свою чергу, поділяються на дрібніші течії, напрямки, відгалуження тощо. Якщо віруючі одного віровчення є об'єднані в одну релігійну організацію із спільною культовою практикою та єдиним керівництвом, то таке об'єднання віруючих називається конфесією (із лат. – «визнання», «віровизнання», «сповідь»). Наприклад, УАПЦ, УПЦ КП та УПЦ є трьома конфесіями, що належать до православного віровизнання. За рівнем організованості та за іншими ознаками конфесії поділяються на церкви (найскладніші релігійні організації), секти (виникають як результат відокремлення від церкви частини віруючих і священнослужителів через догматичні, обрядові чи інші непорозуміння) та деномінації (проміжна між сектою і церквою стадія розвитку).

Поняття релігійна організація (РО) широке. До РО відносять і одне окреме об'єднання віруючих – громаду і кілька громад, об'єднаних у якусь організаційну структуру, і кілька таких організаційних структур, об'єднаних у ієрархічно вищу та організаційно складнішу надструктуру і т.д. Тобто: до РО відносяться конфесії (всіх типів: церква, деномінація, секта), а також складові частини конфесій, аж до елементарної неподільної частини – низової РО (громади віруючих). Проте часто терміном «релігійна організація» називають лише складові частини конфесій, зокрема, низові.

Уся *релігійна діяльність* поділяється на головну (культову) і позакультову. Головна релігійна діяльність – це задоволення релігійних духовних потреб: від потреби прославлення Бога чи надприродних сил (богослужбова діяльність) до потреби виконання певного обряду на певний випадок у житті. Крім головної, дослідники виділяють позакультову релігійну діяльність, що задовольняє духовні і практичні потреби функціонування РО. В межах позакультової діяльності виділяються духовна сфера: продукування релігійних ідей, їх обґрунтування, інтерпретація, систематизація та практична сфера: пропаганда, поширення релігійних ідей, добродіяння, релігійно-освітня, управлінська та інша діяльність [Бабій М., 7, с.95]. Тому, крім громад віруючих, виділяються й інші види РО: управлінські РО, релігійні навчальні заклади, місії і місіонерські товариства, братства тощо.

Віруючі, їх РО, їх релігійна діяльність, а також релігійна діяльність невіруючої частини суспільства у взаємопов'язаній сукупності складають *релігійну сферу* (РС). Також до релігійної сфери необхідно віднести матеріальні релігійні об'єкти, які використовуються у релігійній діяльності. Ці об'єкти можуть бути природного, антропогенного чи природно-антропогенного походження. Певна частина з них відносяться до туристичних ресурсів: історико-культурних чи природних. Багато релігійних об'єктів (культові споруди, чудотворні ікони, мощі святих, сакральні предмети, могили, священні дерева, гаї, гори, джерела та ін.) використовуються у культовій діяльності і є *святинами* цієї чи іншої конфесії, а інші не є святинами, але активно використовуються у позакультовій релігійній діяльності (навчальні

заклади, видавництва, майстерні, інші споруди тощо). З іншої сторони не всі святині є відкриті чи пристосовані для паломництва і, тим більше, релігійного туризму. Водночас об'єкти, що використовуються у позакультовій діяльності (наприклад, управлінські центри конфесій) можуть цікавити туристів чи паломників і бути для них доступними. Тому необхідно використовувати термін «релігійно-туристичні об'єкти», який би позначав релігійні об'єкти, що є цікавими для паломників і туристів. Очевидно, що терміни «релігійний об'єкт» (або «об'єкт релігійної сфери»), «святиня» і «релігійно-туристичний об'єкт» попарно чи всі разом, не будуть тотожними, а між ними є названі вище відмінності.

Релігійно-туристичні об'єкти – матеріальні (а також – нематеріальні (сакральні)) об'єкти (чи явища, ефекти), що використовуються, можуть використовуватися чи використовувалися раніше у релігійній діяльності, переважно є святинями для певної частини віруючих (для певної релігії, релігійного напрямку, течії, конфесії тощо) і є доступні для їхнього паломництва, а також для відвідування туристами та екскурсантами.

Реальність туристичного бізнесу показує, що релігійні туристи та екскурсанти мають доступ далеко не до всіх релігійних об'єктів, куди мають доступ паломники. Зворотне твердження не діє. Тому термін «релігійно-туристичний об'єкт» є ширшим ніж термін «паломницький об'єкт», оскільки до нього мають доступ і паломники, і туристи з екскурсантами. Але використання терміна «паломницький об'єкт» на позначення тих релігійних об'єктів, куди не мають доступу туристи з екскурсантами буде більш точнішим.

Паломницькі об'єкти – матеріальні (а також – нематеріальні (сакральні)) об'єкти (чи явища, ефекти), що використовуються, можуть використовуватися чи використовувалися раніше у релігійній діяльності, переважно є святинями для певної частини віруючих (для певної релігії, релігійного напрямку, течії, конфесії тощо) і є доступні для їхнього паломництва, але, як правило, не є доступними (повністю або частково) для відвідування туристами та екскурсантами.

Релігійно-туристичні об'єкти однієї чи різних конфесій у своїй сукупності на певній території становлять *релігійно-туристичні ресурси*. Останні можуть поділятися на матеріальні і нематеріальні, природні та історико-культурні (або: природні, антропогенні і природно-антропогенні – тобто, природні, але змінені людиною), моно- чи полірелігійні (моно- чи поліконфесійні), доступні лише паломникам, або і паломникам, і туристам та за багатьма іншими ознаками.

Отже, у науковій діяльності найдоцільніше послуговуватися термінами «релігійно-паломницький туризм» («релігійний туризм і паломництво»), або, як синонімом, «релігійно-пілігримський туризм». Окремо терміни «релігійний туризм» і «паломництво» («пілігримство») не замінюють, а доповнюють один одного. Релігійно-туристичні об'єкти однієї чи різних конфесій у своїй сукупності на певній території становлять релігійно-туристичні ресурси.

1. Релігійний туризм: термінологічний словник-довідник / автор-упорядник Т.Божук. – Львів: Український бестселер, 2010. – 152 с.
2. Занько Ю., Ковальчук А. Проблеми термінології у дослідженнях релігійного туризму // Вісник Львів. ун-ту. Сер. Міжнар. відносини. – 2002. – Вип. 8. – С. 235-238.
3. Ковальчук А. С. Конфесійно-географічна характеристика релігійно-паломницьких об'єктів в Україні: Монографія. – Львів: Фенікс, 2002. – 120 с.
4. Ковальчук А.С. Географія релігії в Україні: Монографія. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 308 с.
5. Сапелкіна З.П. Релігійний туризм: Навчальний посібник. – К.: Альтерпрес, 2009. – 244 с.
6. Боцюрків Б. Теоретико-методологічні аспекти компаративного аналізу стосунків між церквою та державою в Україні // Колегія. – 1994. – № 3-4. – С. 126-147.
7. Релігієзнавчий словник / За ред. проф. А. Колодного і Б. Лобовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392 с

FORMING THE TERMINOLOGY OF RELIGIOUS TOURISM AND PILGRIMAGE

Andrij Kovalchuk

*Ivan Franko National University of L'viv
Doroshenko Str., 41, L'viv, Ukraine Tel. (032)239-46-03
E-mail: kaftour@ukr.net*

The number of terms of religious-pilgrimage tourism are analyzed in this article. Correctly of application the terms “religious tourism”, “pilgrimage”, “religious- tourism object”, “pilgrimage object” the are shown in research.

Key words: religious tourism, pilgrimage, religious-tourism object, religious-tourism resources.

ФОРМИРОВАНИЕ ПОНЯТИЙНО-ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОГО АППАРАТА РЕЛИГИОЗНОГО ТУРИЗМА И ПАЛОМНИЧЕСТВА

Андрей Ковальчук

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. П. Дорошенка, 41, м. Львов, 79000, Украина, тел.: (032)239-47-69
E-mail: kaftour@ukr.net*

Проанализировано особенности употребления и толкования терминов религиозно-паломнического туризма, в частности таких, как «религиозный туризм», «паломничество», «религиозно-туристический объект», «паломнический объект».

Ключевые слова: религиозный туризм, паломничество, религиозно-туристический объект, религиозно-туристические ресурсы

Стаття надійшла до редколегії 02.10.2011

Прийнята до друку 17.11.2011